

بررسی نقش الحان و نغمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن

بر تغییر مفهومی آیات^۱

حسن سلطانیپناه^۲؛ محمدهادی امین‌ناجی^۳؛ محمدسعید فیاض^۴

تاریخ ارسال: ۱۴۰۰/۰۲/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۲۹

چکیده

به‌کارگیری نغمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن در تغییر مفهومی آیات، مسئله‌ای مهم است که در مجامع قرآنی مغفول واقع شده، هرچند دارای اهمیت بسیاری است. هدف این پژوهش، بررسی نقش نغمات در تغییر مفهومی آیات به هنگام قرائت قرآن کریم است. سؤال اصلی تحقیق این است که میان الحان و مقامات موسیقی با قرائت قرآن کریم و تغییرات معنایی و مفهومی چه ارتباطی وجود دارد؟ روش تحقیق، پیمایشی است و جامعه آماری را متخصصان و صاحب‌نظران، مشتمل بر ۸۶ نفر در حوزه قرائت و موسیقی تشکیل می‌دهند. تحقیق به صورت تمام‌شماری و براساس پرسشنامه محقق‌ساخته انجام گرفته است. براساس داده‌ها و نیز بررسی نمودار راداری و درصد آماری به‌دست‌آمده از نتایج گویه‌های هدفدار (طیف لیکرت)، ارتباط متغیرها با درصد بالای متوسط مشخص شده و بررسی حاصل تلفیقی آیات با ساختار نغمات اجراشده در این روش، این مطلب را ثابت می‌کند که نغمات موسیقی هر کدام دارای ماهیت و شخصیت مستقل بوده و به‌کارگیری آن در قرائت، نقش مؤثری در تغییر مفهومی و درک معنایی آیات خواهد داشت. نتایج به‌دست‌آمده، ثابت می‌کنند نغمات موسیقی، در تغییر مفهومی آیات، نقش مستقیم دارند و بهره‌گیری از فنون قرائت، تأثیری مضاعف در درک معنای آیات دارد.

واژه‌های کلیدی

قرآن، درک مفهوم، الحان، نغمات، موسیقی.

۱. این مقاله براساس نظر گروه دبیران و سردبیر فصلنامه، پژوهشی است.

۲. دکتری تخصصی، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).
hassansoltanpanah19@gmail.com

۳. استاد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران.

aminnajji@pnu.ac.ir

۴. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران.

saeed_fayyaz@pnu.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

ارتباط نزدیک نعمات و مقام‌های موسیقی با قرائت قرآن، مراثی، ابتهال، اذان، تواشیح و بسیاری از ادعیه مذهبی در ادیان مختلف، امری واقع و گریزناپذیر بوده و پژوهش در این حوزه ضروری است.

در همین راستا، هدف این پژوهش، تبیین تأثیرات متقابل نعمات موسیقی در قرائت و مکمل بودن این دو مقوله با یکدیگر، برای اثرگذاری و درک مفهومی مناسب و صحیح است. برای رسیدن به هدف تحقیق، لزوم شناخت ماهیت و چیستی موسیقی مرسوم در قرائت و نیز شاخصه‌های قرائت معنامحور بدیهی و لازم می‌نماید.

مباحث مقاله در دو حوزه موسیقی به‌عنوان یک فن و هنر و از طرف دیگر قرائت آهنگین آیات قرآن کریم، مورد بررسی قرار می‌گیرد. در طول زمان و بنا به دلایل مختلف، حس ناهمگونی و تعارض میان این دو موضوع (موسیقی و قرائت قرآن و ادعیه مذهبی) در اذهان ایجاد شده است. اتخاذ رویکردی کاربردی و تخصصی به تلفیق و ترکیب موسیقی با قرائت، هدف اصلی این پژوهش است. واضح است که آشنایی علمی و تجربی با ماهیت موسیقی و بهره‌گیری از اکسان‌ها (ضربه‌های صوتی) و استفاده از فنون قرائت در جملات (انشائی، اخباری، استفهامی، امری و تعجیبی) به لحاظ اثرگذاری و درک صحیح مفهومی منظور نظر آیات بسیار مؤثر خواهد بود.

مسئله اساسی در این تحقیق، این است که هیچ ملاک منطقی و مشخصی در استفاده از نعمات موسیقی در قرائت و ادعیه به چشم نمی‌خورد و همین امر باعث تعدد و تفرق آرا در موضوع قرائت شده است. بحث چگونگی قرائت قرآن از دیر باز محل اختلاف بسیاری از علمای دینی بوده و هست و اینکه آیا قاریان قرآن مجاز به استفاده از نعمات موسیقی در قرائت و مراثی و حتی اذان هستند و نوع قرائت‌های مبتنی بر موسیقی از نظر شرعی، تأثیر منفی دارد یا خیر و مسائلی از این قبیل، باعث بروز اختلاف و دیدگاه‌های متفاوتی شده است (اسماعیل‌پور؛ ۱۳۶۸: ۸۷).

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

در توضیح فرضیه تحقیق، نعمات و الحان موسیقی، تأثیرات گریزناپذیری در تغییر و درک مفهومی آیات در قرائت قرآن کریم دارند. بایستی اذعان داشت که در علم موسیقی، مقامات و الحان هرکدام ماهیت و شخصیتی مستقل و مؤثر در القای حالتی خاص را دارند، این نقش آوایی و روحی در رابطه با قرائت آیات قرآن نیز غیر قابل اجتناب است. یافته‌های علمی و تجربی نشان می‌دهد که هر یک از مقامات موسیقی در ساختار خود از نظر ارکان (ضرب، ریتم، وزن، ارمونی، تمبر) و فن (ایقاع، نقره‌ها، تألیف، اکسان) به جهت توافق و تنافرشان، اثرات روحی و معنوی خاصی ایجاد می‌کنند که قابل تعمیم و تطبیق با آیات قرآن کریم هم خواهد بود (بوعلی سینا، ۱۰۲۷: ۹).

اینکه چه نعمات و الحانی با چه آیاتی منطبق و خوانده شود، مطلبی است که در این تحقیق، قابلیت تحلیل را دارد. برای مثال، مقام صبا در درونمایه خود، نوعی غم و اندوه را به ذهن تداعی می‌کند و باید در آیاتی استفاده شود که این شاخصه را داشته باشد و در مقابل، مقام سه‌گانه، ریتمیک و شاد است و ترجیحاً باید در آیاتی استفاده شود که شادی و رحمت را شامل است، حال اگر جای این دو مقام عوض شود به وضوح القای مفهومی و احساسی غلط را شاهد خواهیم بود. (نفری، ۱۳۸۰: ۸۳؛ ابن خلدون، ۱۳۷۷: ۸۵).

۲ - پیشینه تحقیق

موضوع موسیقی و قرائت موسیقایی قرآن کریم عملاً از قرن ۱۲ هجری قمری مورد استفاده و توجه قرار گرفته و در این زمینه تحقیقات و مقالات متعددی انتشار یافته که با بررسی و کاوش منابع به این نتیجه دست می‌یابیم که اکثر منابع موجود، حول یک موضوع خاص از موسیقی و قرائت مطالبی را نگاشته و از مقایسه و تطبیق و نتیجه‌گیری و ارائه راهکار کاربردی دور مانده و جایگاه خالی تحقیقاتی شامل و جامع در این باب، مشهود است. در تحقیق حاضر، اهتمام بر این است تا با ارائه روش‌ها و اصول علمی و کاربردی و نیز استنتاج آرا و نظرات، ارتباطی منطقی و اصولی بین موسیقی و قرائت و اثرات آن ارائه شود.

❖ محمد هادی معرفت (۱۳۶۸) در تحقیقی با عنوان نقش آهنگ در تلاوت، اشاره صریح به این موضوع دارد که تلاوت آهنگین آیات الهی، نقش

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

بسزایی در تألیف قلوب و گرایش افراد به سمت قرآن داشته و بدون اشاره به تأثیرات نعمات گوناگون در القای مفهوم، با استناد به مناجات سجاده و صوت داوودی، براساس روایات و احادیث، پذیرشی کلی و تأییدی ضمنی بر موضوع جواز تلاوت آهنگین دارند.

❖ مهدی سربلند (۱۳۹۲) در مقاله موسیقی عربی و قرائت قرآن، ضمن اشاره به چپستی مقامات و الحان موسیقی عربی و راهبایی این مقامات به حوزه تلاوت، اظهار می‌دارد که قرائت کنونی و موسیقی مرسوم در قرائت در سراسر جهان اسلام مرهون موسیقی عرب بوده و از تأثیرات معنایی آن در قرائت سخنی به میان آورده نشده است.

❖ بتول مشکین فام (۲۰۰۷) در مقاله موسیقی الفاظ قرآن و اثر آن در معنابخشی واژگان، به طور کلی، حول محور آهنگین بودن ذاتی آیات و الفاظ قرآن کریم تحقیق کرده و درخصوص تأثیرات روحی و روانی شنیدن آیات قرآن با صوت آهنگین مطالبی را از دیدگاه روانشناختی بیان کرده است.

❖ محمد عبدالمنعم خفاجی (۱۴۰۸ ق) در مقاله الازهر فی الف عام، به تاریخچه فعالیت دانشگاه الازهر و بنیانگذاران اولیه فن قرائت موسیقایی و چگونگی پیدایش آن پرداخته و اشاره‌ای بر ارتباط و تلفیق موسیقی با قرائت نکرده است. در این مقاله، ضمن معرفی بزرگان حوزه قرائت تاریخ تحول و تطور قرائت را منحصراً در کشور مصر بیان می‌کند.

❖ محمدبن کرام در رساله کرامیه (۲۵۵ : فصل ۲) چنین اظهار می‌دارد: نعمات و مقامات موسیقی از باب طبع و حالات تأثیرگذار روحی در اشخاص و اقوام متفاوت بوده و شاهد این مدعا تفاوت موسیقی‌های محلی و قومی و نیز علایق طیف‌های مختلف شغلی و روحی به انواع موسیقی‌های موجود است که دارای اشتراکات تمایلی در یک موسیقی خاص برای یک قشر خاص دیده می‌شود.

همانطور که ملاحظه می‌شود غالب تحقیقات، از تاریخچه قرائت و قاریان و توصیف قرائت با صوت موسیقایی و طبع تأثیراتی موسیقی در اقوام سخن به میان آورده و رویکرد مقایسه و کاربرد در این مقالات به چشم نمی‌خورد.

چهارچوب نظری

بحث و بررسی در هر زمینه، نیازمند شناخت آن موضوع از زوایای مختلف و معانی لغوی و اصطلاحی مترتب برآن است. لذا برای تبیین موضوع، چهارچوب نظری تحقیق بر پایه آرای موسیقیدانان و پیشکسوتان فنون قرائت آورده می‌شود تا محققین محترم به سهولت با فرضیه تحقیق ارتباط حاصل کنند.

نظریه‌ها در باب موسیقی و تأثیر آن

- ❖ هر آواز خوشایند که به گوش می‌رسد، موسیقی است و مؤثرترین وسیله برای ظهور عواطف و احساسات درونی انسان‌هاست (مراغی، ۱۳۴۴: ۱۶۹).
- ❖ موسیقی علم ریاضی است که در آن از حالات نغمه‌ها به جهت توافق و تنافرشان نسبت به هم و همچنین از حالات زمان‌های میان این نغمه‌ها بحث می‌شود تا از این رهگذر، کیفیت ترکیب آواها دانسته شود و بر دو بخش «تألیف» حالت نغمه‌ها «ایقاع» و زمان میان نغمه‌ها و (نقره‌ها) یا هم‌آهنگ ساختن آواهاست (خالقی، ۱۳۹۱: ۱۳۶).
- ❖ موسیقی عامل تحریک روح و افراط و تفریط و مترجم احساسات درونی انسان‌هاست، به شرط آن‌که فواصل مختلف طوری مناسب و ملایم طبع، دنبال هم واقع گردند تا شنونده را لذتی حاصل آید (ابن سینا، ۱۰۲۷: ۹).
- ❖ موسیقی یکی از انتزاعی‌ترین و غیرتقلیدی‌ترین هنرها محسوب می‌شود که قدرت برانگیختن و القای احساسات مختلف در انسان را دارد. در موسیقی، پیوستگی معنایی و کلامی وجود دارد، ما آن را می‌فهمیم، اما قادر به ترجمه آن نیستیم (Hanslik, 1957: 50).
- ❖ واکنش شنونده به یک اثر موزیکال بیانگر احساسات یک آهنگساز است که هنگام خلق اثری آن را تجربه کرده و موسیقی، زبان برانگیختن احساس و آشکارکننده اثرات فیزیولوژیک مخاطب هنگام تجربه آن است (Davies, 1994)
- ❖ قطعه موسیقایی، القاکننده احساس در شنونده است. غمناکی یک آهنگ عبارت است از توان موسیقی در اینکه مخاطب را دچار حس

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

انده کند. پس توان موسیقی در تحریک کردن احساسات مردم است
(fry,dennis .1369)

❖ شعر از این جهت شعر است که بر شعور انسانها حکومت دارد. هیجانها را برمی‌انگیزد و احساسات درونی آدمی را آن‌گونه که می‌خواهد، تحریک می‌کند. آن‌گاه که با آهنگی دلنواز و آوایی شیرین سروده می‌شود و کلام قرآنی که بالاتر از شعر است، تأثیری دو چندان دارد (سید قطب، ۱۹۶۵: ۸۰).

❖ صفی‌الدین ارموی (۱۳۸۰، باب ۴) معتقد است موسیقی را از مخلوقات استخراج کرده و ۱۲ مقام موسیقی را به دلایل قاطع به دوازده برج نسبت داده‌اند و ۲۴ شعبه آن را نیز به توالی اقسام علی‌الحق به منازل قمر ۲۸ گانه و هر دو شعبه را نیز علی‌حده به برجی از بروج نسبت داده‌اند و ۴۸ گوشه را به کواکب اسطرلابی اطلاق و شش آوازه را به کواکب سبعة توجیه کرده‌اند. وی در رساله فائده فی العلم الموسیقی (همو، باب ۶) در تعلق مقامات به اوقات و عناصر چنین آورده است:

❖ آواز دشتی (صبا): سوز، رنج و ندامت، شکوه، عشق و غم فراق، زمان شنیدن آن از سر ظهر تا ۴ بعد از ظهر.

❖ آواز عجم: گله و شکایت، بیان‌کننده عشق گذشته در پیر طریقت با امید، زمان شنیدن آن از ظهر تا ۴ بعد از ظهر.

❖ آواز بیات ترک: تعلیم و شادی درون، حسرت گذشته، تفکر مذهبی، زمان استماعش سر ظهر تا ۴ بعد از ظهر.

❖ دستگاه حجاز: سربلندی و متانت، نصیحت، فضای شاهانه و بیان شکوه، زمان شنیدنش صبح زود.

❖ دستگاه سه‌گاه: بزم و شادی، شور، عشق، امید و آرزو، زمان شنیدن آن: بعد از ظهر تا غروب.

❖ دستگاه چهارگاه و ماهور: مقاومت و پیروزی، دعا، آرزو، میهن‌پرستی و حماسه، زمان شنیدنش تا ۸ صبح.

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

- ❖ دستگاه نوا: حکایت و رازداری و خیراز عشق، آرام و مقدس و هشدار، زمان شنیدن: آخر شب.
- ❖ دستگاه رست پنجه‌گاه: ستایش، عتاب و خطاب، تحکم، تفکر و دلالت، زمان استماعش ۸ تا ۱۰ صبح.
- ❖ مقام نوروز و نهاوند را تأثیری باشد لطیف که فرح و نشاط افزایش دهد در همه ساعات مقبول آید.

عوامل مؤثر در القای مفهوم و مقصود کلامی در تغییرات معنایی و درک مفهومی:

اولین عامل: فروعات پنجه‌گانه صوتی و لحنی (اکسان، موتیف، بکاء، قفلت، تقطیع).

دومین عامل: شناخت ماهیت و شاکله کلی یک مقام موسیقی و روح حاکم بر آن در القای حالات روحی صحیح در مخاطب که ذکر آن با مثال تطبیقی با آیات خواهد آمد و نتیجه اصلی بحث در این مقاله است.

(ARON COPLAND 1983: 23)، (زینالیور، ۱۳۶۹) (سلطان‌پناه، ۱۳۹۲).

اکسان: به معنی تکیه‌گاه است. اصوات در لهجه‌ها و زبان‌های مختلف، دارای تکیه‌گاه‌هایی هستند که می‌توانند روی حروف و کلمات مشخصی باشند. هر زبانی اصول ضربی و تکیه‌گاهی خاص خودش را دارد و همین تفاوت ماهیت، دو موسیقی را از یکدیگر متمایز می‌کند.

موتیف و قرینه‌سازی: موتیف به معنی انگیختن و هدایت آمده است. موتیف کوچکترین واحد دارای مفهوم در موسیقی است، همانطور که در زبانشناسی هر جمله متشکل از چند کلمه است، در موسیقی نیز هرفراز می‌تواند چند موتیف و تم و نغمه کوتاه پی در پی و یکسان را به همراه داشته باشد (سینیورت ۱۹۷۸: ۶۹۸).

فن بکاء (فطور) : بکاء به معنی اندوه و گریه و حالتی در انسان است که دو جنبه ظاهری و باطنی را با خود به همراه دارد و امری فیزیولوژیک است. بکاء در اثر تحریک احساسات، تفکرات، تأثرات و آلام درونی و بیرونی در صوت و صورت و در نوع شدید آن به حالت اشک و ناله ظهور می‌نماید و بر سه نوع است:

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

الف- بکاء از خوف؛ ب- بکاء از شوق؛ ج- بکاء در بندگی (فراهیدی ۱۴۰۹).

تقطیع (قطع‌النغم): از دیگر عوامل مؤثر در القای معانی مقصوده در تلاوت قطع‌النغم است. در اجرای این فن، نغمه و ملودی دچار تقطیع شده و ملودی در یک لحظه به جهت توجه مخاطب قطع و بلافاصله ادامه می‌یابد. از موارد مهم در قطع‌النغم، ایجاد فضای درست صوتی و لحنی برای اجرای این فن است، تأکیدات، اشارات، اوامر، نواهی، سؤال و تعجب می‌تواند از مصادیق اجرایی قطع‌النغم باشد. قفل‌ات: قفله به معنی اتمام و قفل کردن و در اصطلاح قرائت عبارت از قسمتی از تلاوت است که ملودی از لحاظ موسیقایی در آن به انتها رسیده و تکمیل شود. همه اصوات موسیقایی از سه بخش ابتداء (بدو) متن (اصل) و خاتمه (قفله) تشکیل می‌شود و در چهار حالت قابل اجرا بوده و تأثیرات بسزایی از نظر کیفی و کمی درگستره لحنی دارد. ۱- قفله کامله؛ ۲- قفله انتظاری؛ ۳- قفله دفعی؛ ۴- قفله خادعه.

روش تحقیق

این پژوهش از جمله مطالعات کاربردی بوده و براساس روش گردآوری (پیمایشی) است. در این روش، برای جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه محقق‌ساخته در قالب سؤالات پنجگانه از طیف لیکرت (Lekert scale) استفاده شده و جامعه آماری شامل استادان و پیشکسوتان و موسیقی‌دانان و قاریان و حافظان قرآنی در سطح کشور و ۳ استاد بین‌المللی بوده است. روش نمونه‌گیری تحقیق براساس فرمول (الفای کرونباخ) با حجم نمونه ۸۶ نفر انجام و برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و به دست آوردن میانگین تجربی از آزمون (T تک‌نمونه‌ای) استفاده شده است.

براساس فرضیه تحقیق، ۱۰ گویه در قالب پرسش‌های هدفمند با موضوع نقش نعمات موسیقی در تغییر و درک مفهومی آیات تدوین شده و به منظور محاسبه پایایی پرسشنامه از روش (Cronbach. Alpha) در ضریب همبستگی سوالات استفاده شده، عدد بالای متوسط (۴/۶۹) نشان‌دهنده مناسب بودن پایایی پرسشنامه است و با بهره‌گیری از آن و نیز نمودار عنکبوتی یا راداری مقادیر میانگین گویه‌ها مشخص و اهداف فرضیه مورد ارزیابی قرار گرفته و نتایج حاصله با شرح مبسوط در بخش یافته‌های آماری تحقیق گزارش شده است.

یافته‌های آماری براساس روش تحقیق پیمایشی

تشریح و تثبیت فرضیه، ارتباط مقامات و نعمات موسیقی با قرائت قرآن کریم و تأثیر این الحان بر درک و القای مفهومی متفاوت، هدف اصلی این مقاله بوده و برای رسیدن به پاسخ فرضیه، روشی بر پایه مباحث فنی و تخصصی درحوزه موسیقی و قرائت گزیده شد. در این مسیر با بررسی ماهیت و چستی مقامات موسیقی مرسوم در قرائت و سیر تکاملی آن، یافته‌های مهمی به دست آمد. روش تحقیق، پیمایشی است. دریافت ۸۶ پرسشنامه از صاحب‌نظران و استادان کشوری و بین‌المللی این فن و آنالیز و بررسی داده‌های آماری از جامعه تخصصی هدف، فرضیه تأثیر نعمات موسیقی در تقریب ذهنی و تغییر و تعمیق درک مفهومی آیات را تأیید کرده است. داشتن میانگین بالای ضریب همبستگی (محاسبه کرونباخ)، با عدد ۰/۸۳۶. و حد بالای متوسط با عدد ۴/۶۹ برای گویه دهم و ۴/۵۹ برای گویه اول براساس پرسشنامه پنج گزینه‌ای (طیف لیکرت) و با استناد به خروجی (نمودار راداری) ارائه شده و درصد‌های بالای متوسط برای تمام گویه‌ها، موجب تصریح و تأکید بر اثبات فرضیات ارائه شده در تحقیق شد.

وضعیت آمار توصیفی شاخص‌های پرسشنامه پنج‌گزینه‌ای طیف لیکرت

جدول متغیرهای توصیفی پژوهش

متغیرهای پژوهش	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف معیار
۱. نقش نعمات و مقامات موسیقی در تغییر و درک مفهومی آیات.	۲	۵	۴/۵۹	۰/۶۳۹
۲. ایجاد اثر احساسی متفاوت در مخاطب توسط هر یک از مقامات موسیقی که دارای ماهیت و شخصیت مستقل هستند.	۳	۵	۴/۵	۰/۶۶۴
۳. تأثیر فنون قرائت و لحن البیان از جمله نشست و تکیه صوتی، قفلان؛ موتیف و بکاء در تغییر ادراکی و مفهومی مخاطب.	۳	۵	۴/۴۲	۰/۷۱۱
۴. تأثیر آیات با مضمون محزون با استفاده از مقام صبا و عجم.	۲	۵	۴/۲۹	۰/۷۰۱
۵. تأثیرگذاری مقام سه‌گانه ریتمیک برای آیات رحمت و بشارت.	۲	۵	۴/۱۷	۰/۷۷

متغیرهای پژوهش	حداقل	حداکثر	میانگین	انحراف معیار
۶. همخوانی مقام راست و حجاز در آیاتی با ماهیت عتاب و خطاب.	۲	۵	۴/۱۹	۰/۷۹
۷. مناسب بودن مقام نهاوند از مقامهای لطیف و ملایم برای آیاتی با مضمون داستانی و خبری.	۳	۵	۴/۳۳	۰/۷۱
۸. تغییر ماهیت نعمات با استفاده از فنون قرائت مثل ریتم و ضرب و آهنگ و نشست صوتی.	۲	۵	۴/۴	۰/۸۱۴
۹. اثر متفاوت گزینش مقامات در اذان و قرائت با پرده‌های صوتی متفاوت در اوقات زمانی مختلف.	۲	۵	۴/۳۳	۰/۸۱۸
۱۰. نقش تعیین‌کننده موسیقی در تعمیق مفاهیم و درک مقصود آیات.	۲	۵	۴/۶۹	۰/۵۷۸

در جدول فوق به میزان دامنه تغییرات نمرات متغیرها، میانگین و انحراف معیار آنها اشاره شده و مشاهده می‌شود که بیشترین میزان میانگین مربوط به شاخص (نقش تعیین‌کننده موسیقی در تعمیق مفاهیم و درک مقصود آیات) با میزان ۴/۶۹ درصد بوده و کمترین میزان میانگین به شاخص (تأثیرگذاری مقام سه‌گاه ریتمیک و مهیج برای آیات رحمت و بشارت) با میزان میانگین ۴/۱۷ درصد است.

برای بررسی فرضیه مقامات موسیقی در تغییر و درک مفهومی آیات نقش مؤثر دارد، از آزمون آتک‌نمونه‌ای استفاده شد که یافته‌های آن به شرح ذیل است:

جدول ۱

متغیر	تعداد نمونه	حد متوسط	میانگین	انحراف استاندارد	مقدار T	درجه آزادی	p-value
س ۱: نعمات و مقامات موسیقی در تغییر و درک مفهومی آیات نقش مؤثر دارند.	۸۶	۳	۴/۵۹	۰/۶۴	۲۳/۱	۸۵	۰/۰۰۱
س ۲: هر مقام موسیقی ماهیت و شخصیت مستقل داشته و اثر روحی متفاوت در مخاطب ایجاد می‌کند.	۸۶	۳	۴/۵۰	۰/۶۶	۲۰/۹۴	۸۵	۰/۰۰۱

متغیر	تعداد نمونه	حد متوسط	میانگین	انحراف استاندارد	مقدار T	درجه آزادی	p-value
س ۵: مقام سه‌گانه ریتمیک و مهیج بوده و برای آیات رحمت و بشارت مؤثر می‌افتد.	۸۶	۳	۴/۱۷	۰/۷۷	۱۴/۱۵	۸۵	۰/۰۰۱
س ۶: همخوانی بیشتر مقام راست و حجاز در آیاتی با ماهیت عتاب و خطاب و درخواست.	۸۶	۳	۴/۱۹	۰/۷۹	۱۳/۹۳	۸۵	۰/۰۰۱
س ۷: مقام نهایند از مقام‌های لطیف و ملایم بوده و برای آیاتی با مضمون داستانی و خبری مناسب است.	۸۶	۳	۴/۳۳	۰/۷۱	۱۷/۳۱	۸۵	۰/۰۰۱
س ۴: آیاتی با مضمون حزن و اندوه با استفاده از مقام صبا و عجم تأثیر مضاعف در مخاطب می‌گذارد.	۸۶	۳	۴/۲۹	۰/۷۰۱	۱۷/۰۸	۸۵	۰/۰۰۱
س ۱۰: نقش تعیین‌کننده موسیقی در تعمیق مفاهیم و درک مقصود آیات.	۸۶	۳	۴/۶۹	۰/۵۸	۲۷/۰۳	۸۵	۰/۰۰۱

مطابق جدول ۱، میانگین نمره پاس‌خگویان) نقش تعیین‌کننده نعمات و الحان موسیقی در تغییر مفهوم و درک مقصود آیات) و شاخص‌های آن از متوسط نمره این مؤلفه (عدد ۳) به شکل معناداری بالاتر است و معنی این یافته آن است که میانگین تأثیرگذاری مؤلفه‌های این گویه در تغییر و درک مفهومی آیات و شاخص‌های آن بالاتر از حد متوسط قرار دارد. با توجه به مقادیر میانگین‌ها، کمترین میزان میانگین، برای شاخص (تأثیرگذاری مقام سه‌گانه برای آیات رحمت و بشارت) با میزان (۴/۱۷) و بیشترین میزان میانگین برای شاخص (نقش تعیین‌کننده موسیقی در تعمیق مفاهیم و درک مقصود آیات) با میزان (۴/۶۹) تعلق یافته است.

شاخص‌های این متغیر به ترتیب: گویه اول: دارا بودن نقش تعیین‌کننده موسیقی در تعمیق مفاهیم و درک مقصود آیات، گویه دوم: نقش الحان و مقامات موسیقی در تغییر معنایی و درک مفهومی آیات. گویه سوم: ایجاد اثر روحی و احساسی متفاوت در مخاطب توسط هر یک از مقامات موسیقی با ماهیت و شخصیت مستقل، گویه چهارم: مناسب بودن مقام نهایند از مقام‌های لطیف و

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

ملايم برای آیاتی با مضمون داستانی و خبری. گویۀ پنجم: مناسبت مقام صبا و عجم با آیات محزون. گویۀ ششم: مناسبت مقام راست و حجاز در آیاتی با ماهیت عتاب و خطاب. گویۀ هفتم: تأثیرگذاری مقام سه‌گانه برای آیات رحمت و بشارت، به ترتیب با میانگین ۴/۶۹- ۴/۵۹- ۴/۵۰- ۴/۳۳- ۴/۲۹- ۴/۱۹- ۴/۱۷ قرار داشته است.

برای بخش ۲ از فرضیه (فنون قرائت و لحن بیان (اکسان، قفلات، ریتم و ضرب) در تغییر ادراکی و مفهومی اثر مستقیم دارند)، از آزمون T تک نمونه‌ای استفاده شده که یافته‌های آن به شرح ذیل است:

جدول ۲

متغیر	تعداد نمونه	حد متوسط	میانگین	انحراف استاندارد	مقدار T	درجۀ آزادی	p-value
س ۳: فنون قرائت و لحن البیان (نشست صوتی، قفلات؛ موتیف) در تغییر ادراکی و مفهومی مخاطب مؤثرند.	۸۶	۳	۴/۴۲	۰/۷۱۱	۱۸/۵۱	۸۵	۰/۰۰۱
س ۸: تغییر ماهیت نعمات با استفاده از فنون قرائت مثل (ریتم و ضرب و آهنگ و نشست صوتی و بکاء)	۸۶	۳	۴/۱۴	۰/۸۱۴	۱۲/۹۸	۸۵	۰/۰۰۱
س ۹: گزینش مقامات در اذان و قرائت با پرده‌های صوتی متفاوت در اوقات زمانی مختلف اثر متفاوت در مخاطب دارد.	۸۶	۳	۴/۳۳	۰/۸۲	۱۵/۰۳	۸۵	۰/۰۰۱

مطابق با جدول ۲، میانگین نمره پاس‌خوبان برای گویۀ ۳ (تأثیرگذاری فنون قرائت و لحن‌البیان در تغییر ادراکی در تغییر ادراکی و مفهومی مخاطب) و شاخص‌های آن از متوسط نمره این مؤلفه (عدد ۳) بالاتر بوده و معنی این یافته

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

آن است که میانگین تأثیرگذاری این مؤلفه و شاخص‌های آن بالاتر از حد متوسط قرار دارد.

با توجه به مقادیر میانگین‌ها، کمترین میزان میانگین برای گویهٔ ۸ (تغییر ماهیت و شخصیت نعمات با استفاده از فنون قرائت و...) با میزان (۴/۱۴) درصد و بیشترین میزان میانگین برای گویهٔ ۳ (تأثیر فنون قرائت و لحن‌البيان در تغییر ادراکی و مفهومی آیات) با میزان (۴/۴۲) درصد تعلق یافته و گزینش و تأثیر مقامات با پرده‌های صوتی متفاوت در انتخاب اوقات زمانی مختلف میزان (میانگین) ۴/۲۹ درصد را کسب کرده است.

نمودار عنکبوتی مقادیر میانگین شاخص‌های دهگانه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مقدار آلفای کرونباخ محاسبه شده برای پرسشنامه پژوهش برابر با ۰/۸۳۶ است که دارای پایایی قابل قبول و بسیار مناسبی است.

یافته‌های نظری و کاربردی تحقیق در به‌کارگیری مقامات هشتگانهٔ موسیقی مرسوم در قرائت قرآن

در قرائت قرآن کریم هشت مقام (ماهیه) موسیقی مطرح است که عبارت‌اند از: «بیات، راست، سه‌گاه، حجاز، نهانند، صبا، عجم، چهارگاه»، ولی تعدد و تنوع اجرای مقامات در قرائت، محصور و محدود به دو عامل اصلی پرهیز از غناء و رعایت قواعد تجویدی هستند. علت اختلاف مقام‌ها و نعمات با هم، غالباً به ضربه‌های

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

صوتی، گام‌ها، پرده‌ها، کیفیت و کمیت تحریرها، ریتم و ضرب بستگی دارد و همین عوامل است که يك لحن را از لحن دیگر متمایز می‌کند. مقام‌ها در موسیقی، حکم رنگ‌ها را در نقاشی دارند. در طبیعت و هنر نقاشی بعضی از رنگ‌ها، اصلی هستند مثل قرمز و آبی و زرد. رنگ‌های دیگر از ترکیب رنگ‌های اصلی به وجود می‌آیند و بسته به غلظت ترکیب رنگی اثرات دیداری و طیف متنوع خود را می‌یابند (مسگری، ج ۱: ۱۲۲).

مقام بیاتی: بیات از وسیع‌ترین مقامات مورد استفاده در قرائت است و وجه تسمیه آن به ام المقامات نیز به سبب همین وسعت لحنی و تنوع نعمات است و به خاطر همین خصیصه است که غالباً قبل و بعد و یا در خلال هر مقامی می‌توان به مایه بیات منتقل شده و حسن آغاز و انجام تلاوت را نیز ترجیحاً با نعمات بیات انجام داد. در این مقام، قاری، از پایین‌ترین گام صوتی شروع کرده و به مرور به گام‌های بالای صوتی وارد می‌شود و بناچار ریز نغمه‌های متنوع و بیشتری هم در داخل این مقام مورد استفاده قرار می‌گیرد، به طوری که به سهولت نمی‌توان تمامی مراحل سه‌گانه «قرار، جواب و جواب جواب» را پشت سر هم ارائه کرد و نیاز به ریزنغمه‌ها و گوشه‌های متنوعی است که در قالب ملودی‌ها و الحان مختلف در درون مقام بیات خوانده می‌شود (رضایی، ۱۳۹۲: بخش لحن).

موضوع آیات و تأثیرات مقامی

معدل مقامی بیات در موسیقی پارسی همان دستگاه شور است. نغمه بیات در ذهن، وقار، متانت، عظمت، تسلط، سنگینی مطلب، دیکته و حالت املا و انشا را ایجاد می‌کند و بنابر إقتضای قرائت‌های مجلسی که مدت زمان بیشتری دارد، باید زیربنای قرائت را به نعمات این مقام استوار و شنونده قدم به قدم آماده استماع آیات الهی، با سایر نعمات در مقام‌های مختلف کرد که هر کدام حال و هوای خاص خود را دارند.

مقام راست: از این مقام به‌عنوان ملك المقامات یاد شده و پس از بیات از جمله مقام‌های گسترده به شمار می‌آید. «راست» به لحاظ تناسب و امکان ترکیب با سایر نعمات از جایگاه و اولویت ویژه‌ای در قرائت برخوردار است و در موسیقی ایرانی نیز به‌عنوان یکی از دستگاه‌های اصلی مطرح است. آن‌چنان که

بررسی نقش الحان و نغمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

بسیاری از قراء زیربنای قرائت خود را به صورت مبسوطخوانی بر آن استوار می‌کند. این مقام می‌تواند به‌عنوان (درآمد) برای سایر مقامات استفاده شده و پایه‌ای باشد برای اوج‌گیری در تلاوت، نغمات «راست» کلید ورود به سایر نغمات و الحان است.

موضوع آیات و تأثیرات مقامی

نغمهٔ راست، حالتی ضربی داشته و تحکم و تأکید والقاء امری را متصور می‌گرداند و به همین دلیل است که از نظر مفهومی غالب آیاتی که دارای (تأکید، تحکم، امر، تضرع، خواست، اُذعیه و توبه) است، در این مقام تلاوت می‌شود. شنونده حین استماع آیات الهی با این مقام، در تصویرسازی ذهنی و تجسم مفاهیم آیات، احساس تقرب و نزدیکی به واقعه و قصه را لمس می‌کند. مقام راست، حالتی شبیه اشاره به نزدیک و ضمیر «این» را دارد. البته این خصیصه ویژگی مطلق در مقام راست نیست و نغمات آن قابل تعمیم به انواع حالات مفهومی و لحنی است.

مقام سه‌گاه: این کلمه فارسی بوده و نام لحنی از الحان موسیقی ایرانی است گروهی از موسیقی‌دانان جایگاه این مقام را اذربایجان دانسته و معتقدند سه‌گاه به مرور در کل ایران گسترش یافته و سپس بین عرب‌زبانان رایج شد. این مقام بخاطر سبک و سیاق ویژه آن در قرائت قرآن کریم نیز کاربرد بسیار دارد. سه‌گاه نسبت به سایر مقامها حالت ضربی و ریتمیک داشته و غالباً قبل و بعد از چهارگاه و حجاز و بعد از مقام راست قابل اجرا است.

موضوع آیات و تأثیرات مقامی

در این مقام، نوعی شور و جنبش وجود دارد که در صورت تطابق مناسب با معنا، زیبایی دو چندان خواهد یافت. برخی از گوشه‌های سه‌گاه حالت امید و رجاء و برخی دیگر حزن را تداعی می‌کند. این مقام در آیات (رحمت، شادی، بشارت، امید) کاربرد بیشتری دارد. سه‌گاه، آرام بخش بوده و غم‌ها را می‌زداید. ریتم «سه‌گاه» به گونه‌ای است که به‌واسطهٔ آن می‌توان حالت استهزا و عتاب و خطاب و تمسخر و سرزنش را در ذهن شنونده تداعی کرد.

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

مقام حجاز: از جمله مقام‌های اصیل و قدیمی عرب بوده و نام منطقه‌ای در شبه جزیره عربستان و همچنین نام پرده‌ای از موسیقی است و گفته‌اند صدایی است که از زنگوله خیزد. برخی آن را از الحان اهل مدینه می‌دانند و برخی معتقدند صحرانشینان منطقه حجاز در طی مسیرهای طولانی سوار بر شتر شده و تحت تاثیر راه رفتن این حیوان نعمات خاصی را زمزمه می‌کردند که با گذشت زمان بر وسعت آنها افزوده شد و به دلیل منحصر بودن به قوم عرب نام حجاز را بر آن نهاده‌اند.

موضوع آیات و تأثیرات مقامی

از مقام حجاز در آیات (بشارت، انذار، خوف، عظمت، جاودانگی، هشدار، عقاب و عتاب، اوامر، قدرت، تحکم، خطاب، تذکر و فراخوان عمومی) استفاده می‌شود. حجاز حالتی جهشی دارد مانند مناجات بالای گلدسته‌های مساجد؛ از این رو مناجات به درگاه الهی با این مقام خوانده می‌شود. حجاز، نغمه‌ای بسیار جذاب و گسترده است و عشق و محبت الهی را افزون می‌کند. حالتی که این مقام در ذهن متصور می‌سازد حالت ضمیری (آن) است و غالباً تلاوت با این مقام در ذهن شنونده فاصله‌ی دور را ایجاد و شنونده احساس می‌کند که از مکانی بالا سخن می‌گویند.

مقام نهاوند: یکی از نواهای موسیقی ایرانی و از نظر لحنی دارای ماهیتی لطیف و منعطف بوده و ظرافت ویژه‌ای را طلب می‌کند که نه لحن خیلی خفیف از آن استنباط می‌شود و نه ظاهر وجلی. بلکه ترکیبی از آنهاست. نهاوند نه مانند صبا و حجاز و رست دارای ریتم، لحنی سنگین، مؤکد و گرم است و نه مانند سه‌گانه مهیج و محرک، بلکه میانه‌ای از این مقامات بوده و همچون دانه مرواریدی در مقامات دیگر خودنمایی می‌کند. درالجزایر به‌عنوان «رهاوی» و در ترکیه به «بوسلیک یا فرح‌افزا» شناخته شده است.

موضوع آیات و تأثیرات مقامی

مقام نهاوند، مقامی بسیار لطیف و مانند نسیم سحرگهان صورت شب‌زنده‌داران را نوازش می‌کند. برخی گوشه‌های آن حالت محبت و سرور و بهجت در نفس ایجاد

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

می‌کند. مورد استفاده این مقام غالباً در آیاتی است که در آنها حالت « اندرز، روایت، قال و مقول، حمد و ثنا و نقل قصص، عشق، محبت، تحمل، متانت و صبر» وجود دارد.

مقام صبا: به معنی نسیم صبح و از مقامهای محزون و دل‌نشین است که روح خاصی به قرائت می‌دهد. در کشور عراق به مقام منصوره شهرت دارد. استفاده از نعمات این مقام حال و هوای ملکوتی و روحانی را بر مستمعین حاکم می‌سازد. مقام صبا از متداول‌ترین مقامات موسیقی عرب است. این مقام، دارای مراحل سه‌گانهٔ لحنی بوده و پرده صوتی مناسبی که برای مقام صبا می‌توان در نظر گرفت، توسط و اوج است که باعث نمود بیشتر الحان آن می‌شود.

موضوع آیات و تأثیرات مقامی

آیاتی که دارای حالات (خوف، خشیت، توبه، انابه، استغاثه، سوز، اندوه، حسرت، تضرع و حالات قیامت، عبرت و امثال آن هستند با مقام صبا همخوانی دارند. صبا، مجموعه‌ای از آهنگ‌های حزین می‌باشد و گذشته‌ای را به تصویر می‌کشد که انسان آن را از دست داده. روند اجرایی مقام صبا، روان و لطیف و دور از تقطیع و گسستگی است

مقام عجم: عجم، غیرعرب و برگرفته از موسیقی ایرانی و مشهور به ماهور است. بسیار دل‌نشین و دارای جایگاهی منحصر، در قرائت و تواشیح است. مقام عجم در مایه‌های مقام صبا بوده و تجانس بالایی با آن دارد و دارای حالتی محزون و معنوی است. تفاوت نعمات عجم در فراز و نشیب‌های صوتی و لحنی آن بوده و از پرده صوتی بالا با لطافت و انعطاف به پرده پایین صوتی منتقل می‌شود. مقام عجم در نزد مداحان عرب، به‌عنوان یک مقام اصلی تلقی شده ولی قراء برخلاف آنها، مقام چهارگاه را مقام اصلی دانسته‌اند.

موضوع آیات و تأثیرات مقامی

عجم دارای تنوع لحنی و ریز نعمات مختلف نیست و بیشتر در ادعیه و آیاتی که از «عطا، بخشش، رحمت، مغفرت، حزن، خوف، خشیت» خبر می‌دهند، مورد استفاده قرار گرفته و بعد از مقام صبا می‌توان به آن منتقل شد. ولی متداول‌ترین

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

حالت استفاده از مقام عجم، ترکیب آن با سایر مقام‌هاست. البته مقام عجم نیز دارای مراحل سه‌گانهٔ لحنی است و غالباً برای «جوابِ جواب» مقام صبا، از نعمات عجم بهره می‌جویند.

مقام چهارگاه: چهارگاه آوازی کامل و پرمایه و در موسیقی ایرانی مهمترین مقام را داشته و معنی نوایی دارد چهارگاه نماینده روح بزرگ و خُلق خوش و وقار و عظمت است. این مقام نیز در نزد ایرانیان از سابقه‌ای دیرین برخوردار بوده و از جمله مقام‌های مورد استفاده در قرائت قرآن است. مقام چهارگاه دارای روح و لطافت منحصر به خود است و حالات موج صوتی و لحنی، زیبایی مضاعفی به آن می‌دهد.

موضوع آیات و تأثیرات مقامی

چهارگاه بیشتر در آیاتی با موضوعات (توبه، درخواست، اجابت، استغاثه، ادعیه، حالات قیامت، خضوع و خشوع) به کار گرفته می‌شود. لحن چهارگاه، جس لطف و عنایت، رحمت و رأفت و تضرع و تمنا و حالتی از حزن را در شنونده ایجاد می‌کند. چهارگاه دارای لحنی مستحکم و با صلابت و در عین حال، دل‌نشین است و حالت عرفانی‌عامی را در انسان گسترانده و روح او را به پرواز درآورده و لذتی معنوی در او ایجاد می‌کند. (لاروس، ۱۳۶۷: بخش الحان)؛ (تهرانی، ۱۳۷۴)؛ (شاه میوه، ۱۳۸۵)؛ (عرب القبانی، ۱۳۷۹).

مثال کاربردی نقش نعمات در تغییر و درک مفهومی آیات

با مطالبی که پیشتر بیان شد، تا حدودی ارزش و جایگاه مفهومی و لفظی قرآن کریم و ماهیت مقامات موسیقی تبیین شد و حال به این مطلب پرداخته می‌شود که چگونه نعمات و الحان می‌توانند در تغییر معنایی و تصویرسازی ذهنی و مفهومی آیات در مخاطب اثرگذار باشند؟ توضیح کاربردی ذیل می‌تواند در اثبات فرضیهٔ مقاله مؤثر باشد.

می‌دانیم که انسان برای ایجاد ارتباط نیازمند گویش و برقراری یک سری علائم قراردادی است تا بتواند منظور ذهنی خود را به دیگران منتقل نماید. کلام و سخن از تعدادی حروف و کلمات تشکیل شده است و صرف بکارگیری این موارد در القای مطلب به دیگران کافی نخواهد بود، چرا که کلام، زمانی نافذ و کامل است که

بررسی نقش الحان و نغمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

دارای الحان مشخصی باشد. برای مثال؛ کلام *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ اتَّقَاةِ* در گویش جمله سؤالی با تعجیبی و یا سخن خشن و ملایم، کاملاً متفاوت است و همچنین است سایر حالات گفتاری که بعضی امری و خبری و بعضی شرطی و وصفی و... است. به یقین، اگر هر يك از این حالات در کلام لحاظ نشود، کلام، ناقص و نامفهوم خواهد شد. قرآن کریم نیز به سبب فصاحت و بلاغت لفظی و ارزش معنوی و باطنی باید در نهایت ظرافت و زیبایی لحنی خوانده شود؛ چرا که سخن خطیب زمانی در دل‌ها می‌نشیند که فن بیان در آن رعایت شده باشد. برای آن که مطلب بیشتر تبیین شود، مثالی از آیات قرآن کریم ذکر می‌گردد و حالات مختلف لحنی را بر آن پیاده می‌شود تا بتوانیم تأثیر لحن در درک مفهومی را دریابیم. در سوره مبارکه مریم آیه «۲۸» آمده است: «يَا أُحْتِ هَاؤُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ امْرَأً سَوِيًّا وَمَا كَانَتْ أُمُّكَ بَغِيًّا»: ای خواهر هارون! پدر تو انسان بدی نبود و مادرت نیز بدکاره نبوده است. با استماع این آیه چه حالت و چه مفهومی در ذهن شنونده و قاری نقش می‌بندد؟ از مضمون آیات چنین بر می‌آید که گروهی در خصوص ولادت حضرت عیسی (ع) زبان تعرض و سرزنش گشوده و با ذکر نام *يَا أُحْتِ* از پدر و مادر حضرت مریم، تهمت ناروا و ناشایستی به ساحت مقدس وی وارد آورده و این تهمت مقدمه‌ای برای تعرض به اصل نبوت عیسی (ع) بوده است. این برداشت اولیه از سیاق آیات است و احتمال قریب به یقین، مقصود قرآن کریم نیز تبیین همین معناست. حال اگر این آیه شریفه در قالب نغماتی که شرح آن قبلاً آمد، تلاوت شود، معانی و برداشت‌های مختلفی در ذهن شنونده مجسم خواهد شد.

ذکر این نکته ضروری است که نغمات علیرغم ماهیت کلی مفهومی و احساسی که دارند، می‌توانند با ضرب‌های صوتی و ریتم مشخص از حالات اصلی ماهیتی خود خارج و به حالات سؤالی، تعجیبی، امری و... تبدیل شوند.

اگر در تلاوت این آیه از «مقام راست»، به ویژه قرار مقام، استفاده شود، نوعی احاطه و نزدیکی در یک جمع و حالت ضمیری (این) در ذهن تداعی می‌شود و شنونده به فراست در می‌یابد؛ صاحبان سخن کسانی هستند که در زمینه ولادت حضرت عیسی (ع) زبان سرزنش بر او باز کرده و در خلوت با حضرت مریم (س) این‌گونه سخن می‌گویند؛ بدون آن که بخواهند مطلب بر دیگران فاش گردیده

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

و آبرویی ریخته شود. چرا که والدین حضرت مریم(س) نیز از نیکان بودند و تنها سرزنش و ملامت و نوعی دلسوزی در این حالت بیانی مطرح است.

حال اگر همین آیه را با «مقام حجاز» تلاوت کنیم: این نغمه در خمیرمایه خود تأکید و شدت و بلندی و اوج را به همراه داشته و در ذهن مخاطب، اشاره به دور و حالت ضمیری (آن) را تداعی می‌کند و اگر این آیه را بویژه با قرار و جواب این مقام بخوانیم، چنین به نظر می‌رسد که اشخاصی در جایگاهی بلند ایستاده و در میان گروهی، خطاب به مریم(س) زبان سرزنش گشوده و او را به سبب ولادت عجیب حضرت عیسی(ع) مورد عتاب و تهمت قرار داده‌اند.

مقام «سه گاه» چه حاصل معنایی ایجاد می‌کند؟

الحان سه‌گاه مهیج، تا حدودی ریتمیک، شاد و مفرح بوده و غالباً در توصیف آیات رحمت و نشانه‌های الهی و بشارت به کار می‌رود. اگر در تلاوت آیه مذکور از نعمات این لحن به ویژه قرار آن استفاده شود؛ نوعی تمسخر و استهزاء را به دنبال خواهد داشت و این ذهنیت و تصویر ذهنی حاصل می‌شود که کسانی، با تمسخر و موزیانه، او و فرزند مطهرش را به باد سرزنش، همراه با استهزاء گرفته‌اند و این هم نوع دیگری از درک معناست.

مقام صبا» چه حالتی ایجاد می‌کند؟

مقام صبا از جمله الحان محزون و دارای سوز است و تضرع و خشوع و توبه و انابه را در ذهن ایجاد می‌کند. اگر آیات مذکور با مقام صبا تلاوت شود؛ چنین می‌نماید که اطرافیان حضرت مریم(س) از روی ناباوری و همدردی، روی سخن با داشته و با بیان صفات والدین، سبب ولادت عجیب فرزندش را جویا هستند و غرضی در بی‌آبرو کردن ایشان ندارند.

بحث و نتیجه‌گیری

انسان در برخورد با حالات درونی مثل امر و نهی و خشم و ترس و محبت و... و ابراز احساسات خود ناگزیر از به کارگیری کلام به صورت جهر و اخفات یا شدت و حدت و ملایمت بوده و این احساسات متفاوت کلامی در طول زمان، حالات متفاوت اوایی و آوازی و ملودیک را به وجود آورده و تبدیل به علمی پیچیده و

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

تخصصی، با عنوان هنر موسیقی شده که با خطوط نت و علائم خاص و اختصاری قابل تعریف و تشریح است. به طوری که هر حالت ملودیک صوتی و لحنی، نشان‌دهنده نوع متفاوتی از احساس در اشخاص است.

سخن گفتن انسان لزوماً متأثر از حالات درونی و نشان‌دهنده مقصود و احساس اوست و مخاطب با شنیدن اصوات و تغییر پرده های صوتی و سرعت و فواصل نت‌ها و نیز به‌کارگیری (تکیه صوتی و تغییر گام‌ها و لحن‌ها) در دریافت پیغام بیانی و آوایی مسیریابی کرده و به تشخیص ادراکی غالب می‌رسد و این مطلب مؤید آن است که نعمات موسیقی خواسته یا ناخواسته نقشی غیرقابل‌انکار در بیان احساسات فردی و اجتماعی داشته و می‌توانند تغییر دریافت‌های معنایی و درک مفهومی را در مخاطب موجب شوند. آیات قرآن کریم فی‌نفسه دارای استقلال معانی و مفهومی خاص خود هستند و متقابلاً مقامات و الحان موسیقی نیز براساس تقسیم‌بندی متداول، تأثیرات روحی و انگیزشی خاص خود را دارند؛ نتیجه غایی از تحقیق و روش‌های به‌کار گرفته شده ثابت می‌کند که ترکیب آهنگین الحان و نعمات با آیات الهی باید تابع قوانین و اصول فنی خاصی باشد تا تأثیر صحیح مفهومی و انگیزشی را ایجاد کند و اگر شخصی بدون توجه به معانی، صرفاً نعماتی را به صورت کلاسیک در قرائت پیاده کند، یقیناً در ارائه مقصود غایی آیات، باعث تغییر و تحریف معنایی و القای مفاهیم غلط در شنونده خواهد شد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

۱. ابن غیبی مراغی، عبد القادر (۱۳۴۴). *مقاصد الألحان*، (مترجم: تقی بینش)، تهران؛ بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۲. ابن سینا، ابوعلی حسین (۴۲۸ ق). *شفاء، بخش سوم: در فن موسیقی*، تحقیق ابراهیم بیومی، انتشارات بیدار.
۳. ابن خلدون، عبدالرحمن (۱۳۳۶). *مقدمه ابن خلدون*، (مترجم: گنابادی)، چاپ اول، نشر علمی فرهنگی.
۴. اسماعیل پور، علی (۱۳۶۸). *موسیقی در تاریخ و قرآن*، چاپ اول، تهران: چاپ پیام.
۵. اتین، بنسون (۱۳۸۱). «درک جملات موسیقی و کلام»، *تازه‌های علوم شناختی*، پاییز ۸۱، دوره ۴.
۶. تهرانی، مهدی (۱۳۷۴). *مبانی موسیقی قرائت قرآن کریم*، تهران: سازمان چاپ و انتشارات.
۷. جر، خلیل (۱۳۶۷). *فرهنگ لاروس*، (مترجم: حمید طبیبیان)، چاپ دوم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۸. خفاجی، عبدالمنعم (۱۴۰۸). *اللازهر فی الف عام*، ج ۱، بیروت: نشر عالم الکتب.
۹. فرای، دنیس باتلر (۱۹۹۶). *آواشناسی اکوستیک*، (مترجم: نادر جهانگیری)، مشهد: دانشگاه فردوسی.
۱۰. رضایی، محمد (۱۳۸۱). *موسیقی الفاظ و عبارات و جایگاه آن بر روح و روان*، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دوره ۴۷.
۱۱. زینالیپور، زین‌العابدین (۱۳۸۹). *هنر قرائت*، (چاپ اول)، انتشارات مشهور.
۱۲. سربلند، محمدمهدی (۱۳۹۷). «موسیقی عربی و قرائت قرآن»، *فصلنامه دانشگاه فردوسی مشهد*، شماره ۵۰.

بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات

۱۳. شاه میوه، غلامرضا (۱۳۸۵). *هنر تلاوت*، چاپ دوم، انتشارات بوستان فدک، اصفهان.
۱۴. عرب القبانی، محمد (۱۳۷۷). *صوت و لحن در قرائت*، (مترجم: حسین ملکزاده)، قم: انتشارات حضور.
۱۵. فارابی، ابونصر (۱۳۷۵). *الموسیقی الکبیر*، (مترجم: ابوالفضل بافنده)، تهران: انتشارات پارت.
۱۶. قاسم‌نیا، سالم (۱۳۹۶). «موسیقی قرآن در فرایند ترکیب آرایش معطوف به معانی واژگان»، *نشریه کتاب‌قیم دانشگاه ادیان*.
۱۷. کریستینا، نلسون (۱۳۹۰). *هنر قرائت قرآن*، (مترجم: محمدرضا ستوده‌نیا)، تهران، نشر زمان نو.
۱۸. کویلند؛ آرون (۱۹۸۳). *چگونه از موسیقی لذت ببریم*، (مترجم: مهدی فروغ)، تهران: انتشارات نگاه.
۱۹. مروتی، سهراب (۱۳۹۲). «واکاوی موسیقی و نظم آهنگ الفاظ قرآن کریم»، *پژوهش‌های ادبی*، شماره ۸.
۲۰. محمدرزاده، علی (۲۰۱۹). «تأثیر موسیقی بر عملکرد شناختی و درک گفتار»، *نشریه طب توانبخشی*، دوره ۸.
۲۱. مسگری، جواد (۱۳۸۶). *درآمدی بر علم لحن*، نشر مؤسسه صراط، مشهد.
۲۲. مشگین فام، بتول (۲۰۰۷). «موسیقی الفاظ قرآن و اثر آن در معنابخشی واژگان»، *تحقیقات علوم قرآن و حدیث*، دوره ۲۶.
۲۳. معرفت، محمد هادی (۱۳۶۸). «نقش آهنگ در تلاوت»، *کیهان اندیشه*، شماره ۲۸.
۲۴. نجفی، شیخ محمد حسن (۱۹۸۱م.). *جواهر الکلام*، چاپ هفتم، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
۲۵. نفری؛ بهرام (۱۳۸۰). *اطلاعات جامع موسیقی*، چاپ پنجم، تهران: انتشارات مارلیک.

- بررسی نقش الحان و نعمات موسیقی در قرائت قرآن کریم و تأثیر آن بر تغییر مفهومی آیات
۲۶. نرم‌افزار آموزشی آواز ردیف‌ها و شیوه‌های آوازی، محسن افرازیان، نورالانوار.
۲۷. سایت آموزشی منتدی سماعی للطرب العربی الاصلی، مصر، قاهره
www.sama3y./net
۲۸. سایت آموزشی نغمه
<https://telegram.mel/naghmeh-bartar>
۲۹. سایت آموزشی الازهر فی الف عام مصر؛ قاهره
www.wikifeqh.ir
۳۰. سایت آموزشی مقامات قرآنی
<https://haa-mim.ir>

31. [Davis Stephen\(1994\)](#) *musical meaning and expression* . [London carnell university press](#).
32. [Hanslik Edvard \(1957\)](#) *the beautiful in music* . [cohen. G . boobs = merril](#).
33. Seigneuret, jean, Charles, (1988) *dictionary of literary themes and motifs*. Greenwood press: newyork.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی